

Farabi'de devlet felsefesi

Fatih Bayram

Bogazici Universitesi, I.I.B.Fak.
Uluslararası İlişkiler 4. sınıf öğrencisi

A. HAYATI VE ESERLERİ

(h.260-339, m.874-950)

İslam felsefesi tarihinde Türk asıllı büyük bir filozoftur. Hayatına dair bilgiler ölümünden iki asır gibi uzun bir zaman sonra yazılmış olan felsefe tarihleri ve tabakât kitaplarına dayandığı için, bazı çelişkili noktalar bulunmaktadır. Farabi'nin tam ismi; Ebu Nasr Muhammed b. Turhan b. Uzluk el-Farabi et-Türki'dir. 870-(4) Türkistan'ın Farab vilayetinin Veriç kasabasında doğmuştur.

Tabiat felsefesinden çok, metafizik konularla uğraşan Merv mektebine mensuptur. İslam felsefesi tarihinde tam bir filozof hayatının örneğini vermiş olan Farabi, hayatını felsefe ve saadeti tasavvura adanmış sakin tabiatlı bir mütebahhir ve mütefekkiridir. Tahsilini Bağdat'da yapmış, memleketinde kadılık görevinde bulunmuştur. Felsefeye olan merakını şahsi araştırmalarıyla tatmin etmiştir. Zamanın temel ilimleri olan gramer, belagat, mantık, aritmetik, musiki, geometri ve astronomi üzerinde çalışmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça'dan başka Süryanice'yi de bildiği tahmin edilmektedir.

Farabi'nin yaşadığı devirde hüküm süren devletler şunlardı:

İran'da Samanoğulları (874-999)

Mısır'da Fatimiler (909-1171)

Musul ve civarında Hamdaniler (929-1003)

Bağdat'da Büveyh oğulları (945-1055)

Farabi, Samani emiri Nuh bin Saman'ın daveti ile Buhara'ya gelir ve

emirin isteği üzerine ilk İslâm-Türk felsefesi ansiklopedisi olan 'et-Ta'limü's-Sani' adlı eserini yazar. Maalesef, bu şaheser, Samani sarayında çıkan bir yangında yok olmuştur. Bu gün bu eser hakkında içine aldığı konulardan başka bir şey bilinmemektedir. Farabi bu eserinden dolayı 'Muallim-i Sani' ünvanını almıştır.

Handaniler sülalesine mensup Heyca'nın oğlu Ali, Bizans'a karşı 936'da başarılı bir seferden sonra 'Seyf'üddevle' ünvanını aldı. Seyf'üddevle'nin daveti üzerine Halep'e gelen filozof, ömrünün son yıllarını orada geçirmiş, önemli eserlerini de burada yazmıştır. Bir seyahat esnasında 950 yılında Şam'da vefat etmiştir.

B- İSLAM FELSEFESİNDEKİ YERİ

Farabi, Abbasi devleti'nin parçalanma dönemine girdiği bir devirde yaşadı. Bu sırada artık Bağdat'ın yanında Haran, Halep, Şam ve Buhara gibi ilim merkezleri kurulmuştur. Farabi'ye gelinceye kadar iki asır içinde İslam Dünyası Doğu Hint ve Batı Yunan olmak üzere iki büyük düşünce ile temasa geçmişti. Her iki kültür ve medeniyetten tercüme ve şerhler yapılmaktaydı.

Fakat 9. yüzyılın ortalarından itibaren, Yunan tesirinin açıkça hakimiyeti başladı. Uzun zaman devam eden tercüme faaliyeti, nihayet felsefe ve ilim cereyanı halini aldı. Böylece **Meşşai** felsefesi kurulmuş oldu. Bu okulda ve bu okulun temsilcisi Farabi'de, Aristo fel-

sefesinin yanında İslam nassının, Eflatun'un, Plotinos'un ve Neo-Platonist (Yeni-Eflatuncu) akımın önemli tesirleri görülür. Tüm bu tesirler, Farabi'nin keskin zekası ve ince mantığıyla birlesince özgün bir felsefe ortaya çıktı.

Farabi, birbiriyle uzlaşması mümkün görülen çeşitli sistemlerden bir sentez yaptığı için **eklektik** (seçmecî ve uzlaştırmacı) bir metoda sahiptir. Aristo mantığına dayanan akılcı, fakat rasyonalist olmayan bir metafizik sistem kurmuştur. Sisteminde sonuçlamaya (el-istintac) dayanır. Ve akıl yürütme (el-istidlal) yolunu tutar. Farabi'nin tüm düşünce sistemini yöneten iki ana temel inancı mevcuttur:

1. Gerçek filozoflar arasında ciddi bir görüş farklılığının olmayacağı,
2. Doğru bir şekilde anlaşılan dinle gerçek felsefe arasında bir çatışma olmayacağı görüşündedir.

Birinci görüşü onu Antik Çağ'ın en büyük iki filozofunun, yani Eflatun ve Aristo'nun temelde kaygılardan hareketle bir, aynı ve bir bilim değerinde olan felsefe sistemi kurmuş olduklarını düşünmeye götürür. Hatta Farabi bunun aksi olan fikri savunuların yanlış olduğunu göstermek için bir eser (Al-Cem' beyne'r-ra'yey el-Hakimeyn Eflatun el-lahi ve Aristütülus) kaleme alır. İkinci görüşü ise en çarpıcı ifadesini ileride İbn Rüşd'ün "felsefe ile şeriatin süt kardeşleri olduğu" meşhur sözünde ifadesini bulacaktır.

Yunan felsefesinin bilhassa kozmogoniye (hilkat-i alem) dair görüşleriyle İslam inancının uzlaştırılması hususunda İslam filozoflarının bazıları dini, bazıları da felsefeyi esas almış ve böylece değişik felsefi sistemler ortaya çıkmıştır. Farabi felsefeyi esas alanlar arasında yer alır. Filozof'un başta Gazali (ölümü 1111) tarafından olmak üzere, birçok hücumu maruz kalmasının asıl sebebi de, birbirinden çok uzak bulunan bu fikirleri uzlaştırma teşebbüsüdür.

C- FARABI'NİN FELSEFE ANLAYIŞI

Farabi'ye göre felsefe, bir ve her şeyi şamil olan alemleri bizim önümüze seren bir ilimdir. O, felsefeyi ilimler hiyerarsisinde (merâtibu'l-ülüm) üst noktaya yerleştirir. Tabii ilimleri hakiki manada öğrenmeksizin felsefeye vakıf olmanın mümkün olmadığını savunur. Ona göre, nefis safiyeti, felsefe yapmanın hem şartı, hem de neticesidir. Onun için, kendini nefsin ıslahına vakfetmiştir. Ona göre tabiat ilimleri ve akli ilimler, geometri ve mantığın kontrolü altında yapılmalıdır. Zaten onun felsefi eserleri de bir mantık şaheseridir.

Farabi, tüm insanlığa hitap eden bir felsefenin peşindedir. Bunda, bilhassa İslam'ın evrensel mesajının büyük tesiri vardır. Kimilerine göre ise, bunda en büyük pay, Stoacı felsefenin 'Dünya vatandaşlığı' idealine aittir. Farabi, eserlerinin çoğu yerinde İslami terimleri kullanmaktan kaçınmıştır. Mesela, faziletli şehrin lideri için 'imam' yerine 'reis' kelimesini kullanması bunun en canlı şahididir. O, liderliğin manevi yanından çok, siyasi yönünü vurgulamıştır. Genellikle, onun eserlerinde İslami ilimleri özümlemiş birisinin sunduğu mantık silsilesi vardır. Farabi, bir anlamda 'Saadet-i Kusvâ'nın bilgisini illiyet prensibi ve akli delillerle gözönüne sermiştir.

D- FARABI'DE ADALET ANLAYIŞI

Farabi, adalet kavramını iki açıdan ele almıştır:

- a) Erdemli kentlerin halkına göre genel olarak adalet
- b) Bilgisiz kentlerin halkına göre genel adalet

Farabi'ye göre erdemli kentlerin halkına göre adalet, iki yönde kendisini gösterir.

1) Dağıtıcı adalet: Bu, bütün kent halkına ait olan ortak iyiliklerin dağıtımında belirir. Bu iyilikler, sadece maddi

yonlere özgü değildir, bunların yanısıra esenlik, şeref, mertebeler vb. bütün manevi ilişkileri de içine alır. Yalnız bu dağıtım, her bireyin 'hak edisi' ölçüsünde olmalıdır.

2) Düzeltici ve koruyucu adalet: Bu adalet, dağıtımdan sonra bu iyiliklerin isteyerek veya zorla sahiplerinin ellerinden çıkmasını önlemekte belirir. Aksi halde, saldırgana ceza verilmesi ve yola getirilmesinin yanı sıra, ister aynı, ister başka türden eşit iyiliğin kişiye veya kente dönmesi gerekir, çünkü bu adalettir.

Adalet kavramını ve mekanizmalarını şu sözleriyle açıklıyor:

"Adalet, öncelikle bütün kent halkına ait olan ortak iyiliklerin dağıtımında, bundan sonra kendilerine dağıtılanın korunmasında olur. Bu iyilikler; esenlik, mallar, şeref, mertebeler ve ortak olunabilen öteki iyiliklerdir. Kent halkından her birinin, bu iyiliklerde ehliyetine eşit bir payı vardır. Bundan azı veya fazlası zulümdür, çokluğu kent halkına zulümdür. Azlığı dahi kent halkına zulüm olabilir (Farabi, Füsül Müntezea (Medeni), s.71)

Görüldüğü üzere Farabi, bir anlamda adaletin mutlak değil, görece eşitliğe (relative equality) dayandığını belirtir: Herkese yerine ve güçlerine göre; yani dağıtımda bir mantık vardır. Bu, Sokrates'in adalet anlayışına yakındır.

Yani, adalet herkese hak ettiği ölçüde muamele etmenin bir tezahürüdür.

Farabi, adaletin bu temel anlamından ayrı olarak, adaleti erdemle eş anlamlı tutan Platon'cu adalet kavramından etkilendiği ortaya çıkan başka bir anlamı daha olduğunu gösterir. (Zaten, Medine'tül Fazıla adlı eseri de onun fazilet kaygısının bir tezahürüdür.) O, "bu konuda şöyle diyor:

"Adaletin başka daha önemli bir anlamından söz edilebilir. Bu, hangi erdem olursa olsun, insanın 'erdem' eylemlerini kendisi ile başkası arasında kullanmasıdır." (Füsül Müntezea, s.74)

Farabi, Fadıllı olmayan şehirlerin (devletlerin) adalet anlayışı üzerinde de durur. Bu, tabii adalet olarak bilinen (onlar nazarında), zorbalık ve kuvvete dayalı adalettir ki, bu da Trasimakos'un 'Adalet, güçlünün işine gelendir'. şeklindeki tanımını andırır. Farabi bu konuda şöyle der:

"(Fadıllı olmayan medinelere) adalet zorbalıktır... Güçlünün zayıfı ezmesi de adalettendir... Bütün bunlar, tabii adalettir, bu da erdemdir." (Farabi, Ara' Ehl-i Medinet-i Fadıla, s.103-104)

Günümüzde, 'Modern Toplum', Trasimakos'un adalet anlayışı üzerine kuruldu. Yeni Dünya Düzeni de Farabi'nin tasvir ettiği Fadıllı olmayan Medine'nin evrensel bir numunesi...